

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет

Стеценко В.І, Пітусь Л.М.

КУЛЬТУРА ДАВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ДОКОЛУМБОВОЇ
АМЕРИКИ

Текст лекції

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2002

Рекомендовано до друку
Вченою Радою філософського
факультету

Протокол № 44/4 від 20.03.2002

Стеценко В.І., Пітусь Л.М. Культура давніх цивілізацій доколумбової Америки. Текст лекції. – Львів: Ред.-вид.відділ Львівського державного університету. 2002. – 27 с.

У пропонованому тексті лекції розглянуто особливості історичного розвитку давніх цивілізацій Латиноамериканського регіону, простежуються загальні закономірності та спільні риси культур народів доколумбової Америки і давніх цивілізацій Сходу, розкривається місце і роль в світовому культурному процесі.

Для студентів і викладачів університету.

Бібліогр.: 13 назв.

Рецензенти: М.В.Кашуба, доктор філос.наук, професор,
(Зав.сектором філософії культури Інституту
українознавства імені Івана Крип'якевича
НАН України);
О.Б.Сінкевич, канд.філос.наук, доцент
(Львівський національний університет)

Редактор

Стеценко В.І., Пітусь Л.М.

КУЛЬТУРА ДАВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ДОКОЛУМБОВОЇ АМЕРИКИ

П л а н

- I. Особливості та основні етапи розвитку культури доколумбової Америки.
2. Культура індіанських цивілізацій Мезоамерики.
3. Основні досягнення культури давніх народів Довколокарибської зони і Андської області.

- I. Особливості та основні етапи розвитку культури доколумбової Америки.

В підручниках та в посібниках з історії світової культури вкрай рідко звертаються до питання про культуру давніх цивілізацій доколумбової Америки. Між тим їх культура є напрочуд цікавою і самобутньою, з одного боку, а, з другого, такою, що має чимало спільного з культурами цивілізацій Давнього Сходу, і, не тільки. Останнім часом знайдено й відкрито чимало артефактів, які дозволяють по-новому оцінити особливості культурогенезу цивілізацій доколумбової Америки та їх внесок у становлення світової культури. В світлі найновіших наукових даних дослідники все частіше висловлюють думку, що батьківщиною першої людини слід вважати не Африку, а Латино-Американський регіон (Перу, Болівія), що саме в Мезоамериці і в Перу було знайдено найдавнішу в світі писемність (приблизно XI тисяч років тому). Сучасна наука спростувала традиційну думку про те, що давні індіанські цивілізації не знали коелса: в поселеннях майя та інків було знайдено іграшки у вигляді візків на... колесах.

Нині є загальновідомим, що не Христофор Колумб першим відкрив Америку. На сьогоднішній день чимало вчених схиляється до думки, що честь відкриття цього континенту належить вихідцям з Азії, і, найвірогідніше, давнім китайцям. На користь цього свідчить дивовижна подібність давньокитайської та індіанської ієрогліфічної писемності, знайденої в Центральній Америці. Професор Гарвардського університету Екхолі вважає, що вихідці з Азії відкрили Америку за 2,5 тисячі років до Колумба і створили на континенті першу цивілізацію. Існують дані, що вказують на ще більш давній час відкриття давньокитайськими мореплавцями Центрально-Американського регіону.

Інші вчені вважають, що Америка була відкрита вікінгами, які, як відомо, були чудовими мореходами й невтомними розвідниками нових земель. Відомості про перебування в регіоні високих, світловолосих й світлооких людей з білою шкірою зафіксовані в релігійно-міфологічних творах й легендах індіанського населення. (Кетцалькоатль, перші інки, Віракоча). Деякі науковці переконані в тому, що Америку відкрили староадвні єгиптяни, зокрема, нубійці, які в ті далекі часи входили до Південного Єгипту, й славились як досвідчені мореплавці.

У будь-якому випадку, в культурі давніх цивілізацій Латиноамериканського регіону прослідковуються певні культурні впливи всіх цих народів.

Грунтуючись на даних, отриманих в результаті археологічних досліджень, більшість сучасних вчених вважають, що територія доколумбової Америки була заселена близько 25-30 тисяч років тому. В ході тривалого процесу історичної еволюції сформувалися численні індіанські племена й народи, що досягли різного рівня соціального й культурного розвитку. Деякі з них створили високорозвинені цивілізації, інші знаходились на більш примітивній стадії розвитку.

Основними осередками найдавніших культур доколумбової Америки були Мезоамерика (культурно-історична область, що охоплювала Центральну й Південну Мексику, Гватемалу, Беліз, західні райони Сальвадора й Гондураса) і Центральні Анди [(Андська область) – сучасні Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія, південна частина Чілі)]. Поруч з Мезоамерикаю і Андською областю, великим осередком індіанських цивілізацій була т.зв. “проміжна” між ними Доколокарибська зона, що включала частково територію сучасних Еквадора і Колумбії, а також Панами і Коста-Ріки.

В історії культури доклумбової Америки виділяють декілька періодів Палеоіндіанський період (XXV-УІІ тисячоліття до н.е.) характеризується розвитком кам’яних знарядь праці, кочовим способом життя з сезонними стоянками, збиранням і полюванням, як основними видами занять.

З УІІ до середини ІІ тисячоліття до н.е. виокремлюють *арахаїчний* період. Впродовж УІІ-У тисячоліть до н.е. зароджується землеробство. Було винайдено тканину. На зламі ІІІ й ІІ тисячоліть до н.е. з’являються кераміка й перші постійні поселення землеробів.

Період між ІІ тисячоліттям до н.е. й І століттям н.е. отримав назву *формативного*, або *протокласичного*. В цей час відбувається інтенсифікація методів землеробства, розширення торгівельного обміну, що дає поштовх зародженню майнової нерівності, початку станового розшарування. Розвиваються ремесла, формуються основи наукових знань, утверджуються великі центри суспільного життя.

Так званий *класичний* період (І ст. – ІХ ст. н.е.) характеризується становленням і розвитком ранньокласових суспільств, утворенням великих

міст-держав та їх об'єднань, централізацією управління, виникненням могутнього інституту жерців, продуктивним господарством. Дослідники знаходять чимало спільних рис у розвитку цих цивілізацій з культурою народів Стародавнього Сходу. Вказується, наприклад, на наявність міст-держав, як форми територіально-політичної організації ранньокласових суспільств, на подібність їх структури (метрополія та сільськогосподарські округи), форму правління, роль жерців і т.п., що загалом свідчить про спільність культурно-історичних закономірностей.

У *післякласичний* період (X – початок XVI ст.) переважна більшість міст-держав припинили своє існування; сформувалися нові політичні й культурні центри, утворилися могутні імперії ацтеків, майя, інків, які пережили свій розквіт і занепад. У к.ХУ – на поч.ХVI ст. територія давніх цивілізацій доколумбової Америки стає об'єктом колоніальної експансії ряду європейських держав.

Наведена періодизація має умовний характер, оскільки дані сучасної індіаністики вносять свої корективи у вказану хронологію.

2. Культура індіанської цивілізації Мезоамерики.

Сучасна наука нагромадила чимало фактів, які свідчать, що в центральній частині Американського континенту за тисячі років до нової ери існували могутні високорозвинені цивілізації. Порівняно недавно, в околицях сучасного Мехіко археологи виявили засипане вулканічним попелом місто, вік якого дозволяє стверджувати, що воно належало до найдавнішої з відомих цивілізацій Мезоамерики (а, можливо, й було її центром) – йому понад XI тисяч років. Малюнки на кам'яних стінах, рельєфи, скульптурні зображення, витончений орнамент свідчать про високий рівень культури народу, що жив на цій території. Науковці встановили, що мешканці міста вшановували пернатого змія, а в релігійних обрядах практикувалися людські жертвоприношення. Знайдено тут також ієрогліфічну писемність, що є, як вважають, найдавнішою в світі. Ця писемність поки що не піддається розшифруванню.

В 50 км на північний схід від Мехіко знаходяться руїни Теотіуакана – столиці однієї з найбільших цивілізацій Центральної Мексики, що існувала більш як за 1000 р. до н.е.

Про те, що Теотіуакан був величезним містом (його точні кордони ще й досі не визначені) свідчать масштаби його центральної частини, що має довжину 2,5 км і ширину близько 1 км. Саме на цій площі зосереджено найбільш значні архітектурні пам'ятки: це – культові споруди і палаци, споруди громадського призначення, побудовані з каменю. Житлові квартали забудовані глинобитними будиночками пофарбованими в жовтий і білий колір. Особливо величними архітектурними пам'ятками є Піраміда Сонця і

Піраміда Місяця . Піраміда Сонця – це п’ятиярусна споруда з плескатою вершиною, на якій колись стояв невеличкий храм. Висота піраміди сягає 64,5 м, а її об’єм – 993 м куб. Для її побудови знадобилася праця не менше 20 тисяч чоловік впродовж 20-30 років. Піраміда Місяця є її точною копією, хоча меншою за розмірами. Вона складена з сирцевої цегли й облицьована камінням. В місті знайдено також святилище і храми, об’єднані в єдиний комплекс “Сьюдадала” (“Цитадель”). Особливо значним є храм на честь головного божества цивілізації Теотіуакана – Кетцалькоатля – “пернатого змія”, покровителя культури і знань. Сама споруда храму зруйнована, але збереглась його основа у вигляді шестикутної піраміди. Фасад піраміди багато прикрашений кам’яними скульптурами пернатого змія й метеликів (символ бога води Талока). Зуби всіх зміїв були розписані білою фарбою, а очі метеликів мали зрачки з обсидіанових дисків. Вчені вбачають в цьому не лише свідчення високохудожньої майстерності стародавніх мешканців Теотіуакана, але й певний символічний (можливо, культовий) зміст. На головній магістралі міста, що тягнеться упродовж двох кілометрів, нещодавно виявили Палац Кецаальпапалотля (Пернатого Равлика). З одного боку, палац вражає своїм розкішним оформленням: різні кам’яні колони із зображенням пернатого равлика, стіни ззовні і з середини вкриті шаром білої блискучої штукатурки або яскравими фресковими розписами. Разом з тим дахи палацу є дуже плескатими і низькими, кімнати напівтемні через відсутність вікон (світло сюди попадає через широкі двері). До речі, такими ж були й помешкання простих людей: низькі стелі й відсутність вікон. Вулиці міста були прямими й перетиналися під прямими кутами. Звертає на себе увагу відсутність міських укріплень. Проте могутні стіни палаців, високі піраміди храмів при нагоді могли б надовго затримати наступ ворога.

У час свого найвищого розквіту (250-600 рр.) цивілізація Теотіуакана здійснювала значний культурний вплив на багато областей Мезоамерики. Вироблені в місті глиняні посудини і статуетки зустрічаються скрізь від Північної Мексики до гір Гватемали, від Тихоокеанського узбережжя до Мексиканської затоки. Однак, на початку УІІ ст. столиця могутньої держави гине. Серед різних версій, найвірогіднішою причиною вважають пожежу, сліди якої знаходять всюди.

Однією з найдавніших і високорозвинених цивілізацій всього Нового світу була та, яку заснували *ольмеки* (приблизно УІІІ-УІІ ст. до н.е. – І-УІ ст. н.е.). Вона охоплювала величезну територію сучасної Центральної Америки, частину Гондураса й Гватемали. Походження цього народу ще добре не відоме, але найчастіше говорять про давньокитайські і нубійські впливи, що в певній мірі підтверджується археологічними знахідками. Як свідчать ацтекські перекази, ольмеки були великим народом, а їх тропічна батьківщина біля солоної води була багатою і прекрасною. Ацтеки вважали країну ольмеків таємничою й називали її Уіштотин, або Ольмекан. Власне, ацтеки, прямі нащадки ольмекської культури, й дали назву цьому народові:

“оллі” – по-ацтекські “каучук”, отже “ольмеки” – “люди з країни, де добувають каучук.”

Ольмекан був країною міст. Археологи вивчали чотири основних центри ольмекської культури, назви яких індіанською мовою невідомі, а іспанською мовою звучать як Трес-Сапотесе, Ла-Вента, Сьєрра-де-лас-Мессасе і Сан-Лоренцо. Серед цих міст особливого значення надають Ла-Венте – найбільшому ритуальному центру ольмеків. Початок його будівництва відносять до VIII ст. до н.е., а закінчення – біля VI ст. н.е. Археологи знайшли тут величезні базальтові голови, як вважають з рисами ольмекської раси. Вони висічені з цілої базальтової брили, вагою часом понад 20 т.; їх окружність сягає 6,4 м, а висота – 2,54 м. Голови мають фундамент, прихований у землі. В Ла-Венте були знайдені також дуже виразні кам’яні скульптури, що зображують людей і тварин, стели, вівтарі, культові споруди. Всі ці пам’ятки ольмекської культури були вироблені з багатотонних кам’яних монолітів. А між тим, свого каменю в Ла-Венте та в інших містах не було. Відомо, що брили, вагою від 20 до 60 тонн привозили зі схилів вулкану Сен-Мартін Пахапан, віддаленого від центру ольмекської цивілізації на 135 миль. Кам’яні моноліти спершу привозили морем, а далі на плотах (проти течії) по річці Тонала. Як брили транспортувалися сушею – невідомо. Однак, з усього видно, що виконання такого обсягу робіт вимагало високорозвиненої суспільної організації, що підтверджують знайдені вченими історичні пам’ятки.

Ольмеки вели активну торгівлю з сусідніми народами. В їх країні були какао, каучук, багаті поклади золота, срібла, бірюзи, нефриту, який найдорожче цінувався на усьому материку. В одному з ольмекських поселень археологи знайшли кілька десятків нефритових голівок, риси облич яких були яскраво вираженого монголоїдного типу.

Одна з ольмекських скульптур зображує учасника тлачтлі – ритуальної гри в м’яч. Гра відбувалася на стадіоні, що мав форму римської цифри I. З двох боків вузького проходу були стіни, посеред яких на висоті трьох-чотирьох людських зростів вертикально встановлювалося кам’яне або дерев’яне кільце, діаметр якого був менше 10 см. Гравці мали кинути через нього твердий каучуковий м’яч, причому робилося це лише ліктями, бедрами або колінами. Гравцями були не лише прості індіанці, а й жерці, представники вищої знаті (про соціальне розшарування у ольмеків свідчить чимало історичних пам’яток). За правилами гри, переможці отримували всі коштовності й дорогі речі, що були на багатих індіанцях, і ніхто не міг їм відмовити. Можливо, саме ольмекам належав найдавніший в світі стадіон (1400 р. до н.е.), виявлений біля сучасного мексиканського поселення Пасса де ля Амадо.

Для ольмеків Ла-Венте характерним був культ ягуара. Що б вони не зображували на стелах, алтарях, стінах культових споруд, всюди присутня морда цього звіра. Риси ягуара намагалися втілити навіть у скульптурних

портретах людей, тому ольмеків ще називали “людьми з пащекою ягуара”. Самі вони вважали, що походять від могутнього племені героїв, синів небес і землі, які народилися від шлюбу божественного ягуара і смертної жінки. Тому вони не подібні на інших людей, а є людьми й ягуарами водночас.

З часом ольмеки зійшли з історичної арени, однак, їх культура стала основою для розвитку всіх найбільших цивілізацій Центральної Америки, включно з цивілізаціями тольтеків, ацтеків та майя.

Центральна Мексика (долина Мехіко, або як її називали в давнину – Анахуак – “країна біля води”, у IX ст. була підкорена тольтеками, які утворили свою велику державу з головним містом. Толлан (сучасна Тула), що була розташована на північний захід від озера Тескоко. В X ст. вони завоювали майякські центри Юкатана й гірської Гватемали. Про тольтеків відомо, що вони будували великі міста, зводили величні споруди, мали свою писемність і календар. В їх релігійних віруваннях центральне місце займав культ божества Кетцалькаатля у вигляді пернатого змія.

Тольтекська цивілізація загинула під ударами північних войовничих племен, що отримали назву чичимеків (варварів). Вони вторглися в долину Анахуак в сер. XII ст., зруйнували Толлан й рушили далі, на південь. На східному березі озера Тескоко вони заснували однойменне місто, яке стало їхнім центром та в к. XIV ст. – на поч. XV ст. це місто-держава було підкорене тепанеками, що жили в Аскапоцалько (р-н озера Тескоко). Під їх владою опинився й Теночтитлан, закладений ацтеками, або теночками біля 1325 р. Плем’я теночків жило з XII ст. на острові Астлан, що знаходився посеред озера. Від назви острова й пішла назва “астеки” (“ацтеки”, “люди з Астлану”).

Легенда пов’язує заснування Теночтитлану з слідуєчими подіями. Колись, нібито за велінням звище ацтеки залишили свою давню батьківщину Астлан (її місцезнаходження ще точно не встановлене) й попрямували на південь в пошуках більш вдалого місця для поселення. За словами жерців, вони мали оселитися тим, де знайдуть орла, що пожирає змію. Довго мандрували ацтеки, поки нарешті не прийшли в долину з озером, посеред якого знаходився острів. В центрі острова було видно скелі, серед яких ріс кактус. На кактусі індіанці помітили великого орла, що розривав дзьобом змію, яку тримав у пазурах. Ацтеки зрозуміли, що саме тут їм й належить оселитися. Так було покладено початок місту, яке назвали на ім’я ацтекського вождя Теноча Теночтитланом.

У 1426 р. Теночтитлан вступив в союз з Тескоко й Тлакопаном (на західному березі озера). Подолавши панування тепанеків, союзники почали воювати із сусідніми племенами й поступово підкорили собі всю долину Анахуак. Невдовзі ацтеки домоглися гегемонії серед своїх союзників й розповсюдили свою владу на всю Центральну Мексику. З часом їх держава перетворилась на чудово організовану імперію. Її столицею був Теночтитлан (нині територія Мехіко), в якому проживало 300.000 чоловік. Ацтеки жили

родами, на чолі яких стояли виборні вожді. Земля належала общині й передавалася її членам у користування. Сама структура суспільства й держави у ацтеків була досить складною. Головний воєначальник (тлатоані), що обирався з представників певного роду, був фактично верховним правителем як у період війни, так і в мирний час. Він виконував також й важливі жрецькі функції.

Поступово влада тлатоані стала спадковою. Іспанські хроністи відзначають суворий етикет, що панував при дворі ацтекських правителів, і відрізнявся своєю витонченістю. Часті війни сприяли виникненню майнової нерівності й соціальному розшаруванню. У рабство, що стало постійним інститутом держави, ацтеки обертали частину захоплених військовополонених, а надалі й деяких своїх співплемінників. У ацтекській імперії діяла досить розгалужена бюрократична система. Окрім помічника тлатоані, який обирався із знатних вельмож, існували спеціальні державні “відомства”, що займалися судовими, господарськими та військовими справами. Керували ними високопоставлені сановники за допомогою армії чиновників-адміністраторів. Наскільки дієвою була така форма правління і державного устрою ацтеків свідчить високий розвиток їх цивілізації. Збудувати величні храми, палаци, споруди громадського призначення, інженерно-військові та ірригаційні об’єкти можна було при тодішньому рівні техніки, в першу чергу, завдяки чіткій організації громадських робіт та належній дисципліні і порядку. Відомо, що ацтеки були людьми з високорозвиненим почуттям відповідальності і дієвими моральними установками. Такі злочини, як крадіжка, підлягали не лише моральному засудженню, а й каралися смертю, що також знаходило моральне виправдання. Жодний ацтек не міг вкрасти чужого маїсу або овочів, зате кожному подорожуючому мандрівникові дозволялося взяти собі стільки маїсу, скільки треба для втамування голоду. Не менш суворо чинили з п’яницями. Пияцтво не припускалося взагалі, але якщо хтось був помічений у цьому, його засуджували до страти, причому вирок могли здійснити й самі родичі.

Свою ієрархію мала також каста жерців. Ця система включала жерців різних рангів і статусів. Очолювали її два верховних жерця рівнозначного становища і одного титулу – тлатоані. Ними були жрець бога Тлалока та жрець бога Хунцилопочтлі. Вони мали свої рівноправні храми, зведені на одній піраміді, й об’єднану назву – “Величний храм”. Нерідко тлатоані ставали імператори, зокрема, Великий імператор Монтесума.

У ацтеків був численний й досить складний пантеон богів. Сюди входили боги, що уособлювали природні сили й стихії, і боги-покровителі різних видів людської діяльності. Особливе місце займали боги, пов’язані з землеробством (наприклад, Тлалока – бог, що посилає дощ). Та найважливіше місце у пантеоні зайли три образи богів, що відбивають протилежні релігійні традиції, простежувані у всій культурі ацтеків.

Перша представлена культом Кетцалькоатля (“пернатого змія”) – стародавнього бога Мезоамерики з виключно складною біографією. Ольмеки й тольтеки вважали його божеством, що спустилося з неба у вогненій колісниці, і, навчило ці народи наук, мистецтв, ремесел. У тольтекській традиції, Кетцалькоатль є швидше культурним героєм, любителем та вчителем мистецтв, духовним наставником, моральним ідеалом, ворогом кривавих жертвоприношень. За легендою, він же заснував й столицю тольтеків Тулу. За час свого правління тула та її околиці (X ст.) були казковою країною. Земля приносила щедрі дари, рясні плоди, народжувала незвичайні рослини. Кетцалькоатль дбав про благоденство своїх підданих, розвиток мистецтв, ремесел. Поруч з тим, він багато часу приділяв внутрішньому самовдосконаленню, молитвам, роздумам, духовним вправам (нині деякі вчені, спираючись на ряд артефактів, пробують визначити паралелі у розвитку культури давнього Тибету і ольмеко-тольтекської культури, говорячи про можливий вплив першої на останню). Царювання Кетцалькоатля закінчилося драматично. Проти нього виступило три чародії і він змушений був залишити Тулу. Коли Кетцалькоатль покидав своє місто, то обіцяв повернутись. За легендою він був високого зросту, білошкірий, з світлим довгим волоссям, бородою, з світлими очима. Тому, коли Кортес зі своїми воїнами вдерся в Мексику, ацтеки довірливо прийняли його за своє божество, що повернулося. Наслідки цієї довіри добре відомі в історії. Кетцалькоталь надзвичайно вшановувався в ацтекській імперії.

Протилежну традицію представляють два інші боги, які мають місцеве родове походження. Тецкатліпока (“дзеркало, що димить”) уявлявся як уособлення сонця, але не доброго й життєдайного, а як жорстокого, палючого, згубного, похмурого божества, що вимагало кривавих людських жертвоприношень. Першопочатково Тецкатліпока був племенним богом тецуканців, одного з трьох ацтекських племен.

Таким же ж жорстоким був й інший древній місцевий божок, що згодом став грізним богом війни – Уїтцилопочтлі. Зазвичай в жертву йому приносили військовополонених, іноді рабів, власних дітей, юнаків і дівчат із знатних сімей. Вчені схильні бачити у цій варварській жорстокості рештки племінної ментальності войовничих кочівників, якими були колись і ацтеки.

Як і у інших народів доколумбової Америки, у ацтеків були високорозвинені математичні й астрономічні знання. Стародавнім ацтекам добре було відоме минуле Землі, знали вони й про Всесвітній потоп, що стався за їх підрахунками у 4008 р. “після створення світу”. У ацтекських творах, які дійшли до нашого часу (“Кодекс Ватіканус”, “Кодекс Ріос” та ін.), відбито космологічні уявлення ацтеків: в історії Всесвіту, створеного богом-творцем Тлоке-Науаке, послідовно змінюють одна одну світові формації або цикли; їх було вже чотири і кожна з них закінчувалася світовою катастрофою: світова пожежа, потоп, буря, голод; поточний світовий цикл також має загинути в

наслідок землетрусу. У філософських вченнях ацтеків зустрічається ідея про чотири першоеlementи (вогонь, вода, земля, вітер) і поняття боротьби як причини космічних змін. Гордістю ацтеків були їх доволі точні календарі, зокрема, сонячний календар, що складався з 18 дванадцятиденних місяців та 5 додаткових днів. Число днів протягом року ділили також на чотири великих ансамблі, кожний з яких налічував 65 днів й був пов'язаний з однією стороною світу. Подібним чином пов'язані з сторонами світу боги і люди.

Ацтекська концепція часу і простору, виражена в календарі, здійснювала вплив як на життя окремої людини, так і на долю всього людства. Новонародженому давали ім'я дня, коли він з'являвся на світ, а цей день підкорювався відповідному божеству, тому, що входить до одного з чотирьох 65-денних ансамблів, котрі своєю чергою пов'язані із певною стороною світу і правлячим нею божеством. Все це загалом визначало майбутнє нової людини, конкретний запрограмований їй хід життя. Таке бачення світу зафіксоване на унікальній пам'ятці ацтекської культури – кам'яному календарному диску, вагою понад 20 т і діаметром понад 3,5 м. Обробляли його на місці, в копальні, а для переносу в Теночтитлан і підйому на храмову піраміду прийшлося скликати людей з усіх областей, підвладних ацтекам. На базальтовому колі вправними майстрами вирізьблено історію Всесвіту, як її розуміли ацтеки. Кам'яний календар був розфарбований яскравими фарбами. Іспанські загарбники скинули його з вершини піраміди й зарили в землю, де він пролежав до кінця XVIII ст. І в наш час чимало мексиканців, які дотримуються давньоіндіанських традицій, по-ацтекськи зустрічають новий рік 23 грудня біля входу у Національний музей антропології, де зберігається ацтекський календар.

Писемність ацтеків являє собою піктографічне (малюнкове) письмо з елементами ієрогліфіки. Певної системи розташування піктограм не існувало: вони могли виконуватися і вертикально, і горизонтально. Цим письмом записані легенди, рецепти народної медицини, витончені поетичні твори тощо. Одним з найбільших поетів був Несуалькойотль.

Досить розвинутою була у ацтеків й освіта. Існувало два типи шкіл. Перший – “тельпочкаллі”, які призначалися для простих дітей з народу. Вони готували насамперед воїнів, тому основна увага приділялась тут фізичному загартуванню і спорту. Школи другого типу – “кальмекак” були для обдарованих дітей, що закінчили тельпочкаллі, і дітей знаті. З них готували інтелектуальну й адміністративну верхівку суспільства, тому тут викладали вершину наук: історію, філософію, право.

Ацтеки мали також порівняно розвинуту правову систему, яка ґрунтувалася на кодексі законів.

Надзвичайно багатоманітним є мистецтво ацтеків, яке увібрало в себе елементи високорозвинених культур інших народів Мексиканської долини. Великий подив і захоплення викликали у іспанських конкістадорів велич, краса й доцільна забудова ацтекських міст.

Прикладом може слугувати столиця ацтекської імперії – Теночтитлан. Як і інші міста ацтеків, він був правильно й доцільно спланований. В різних напрямках його пересікали канали, облицьовані каменем і кольоровими плитами. Прямі вулиці вели до головної площі із священною територією і палацами правителів. На священній території, оточеній кам'яною стіною з вирізьбленими зображеннями зміїв, розташовувалися піраміди з двома святилищами на честь бога дощу Тлалока і бога війни Уїцілопочтлі, храм Кетцалькоатля і стадіон. Будинки знатних людей будувалися на платформах, стіни яких облицьовувалися каменем. Кожний квартал мав свій храм-піраміду. Сам острів Астлан з'єднувався з материком за допомогою підйомних мостів, які у випадку небезпеки розводилися. Мистецтвом обробки каменю ацтеки володіли досконало. До наших днів збереглися чудові скульптури з обсидіану, гірського кришталю, місячного каменя, опалу, аметисту, нефриту. Мистецтво ацтеків було представлене також витонченою керамікою, майстерною обробкою металів, узорним ткацтвом, дивовижними виробами з пір'я. Важливе значення мала музика – невід'ємний елемент культових обрядів і церемоній. В обрядах і ритуальних діях ацтеків містилися елементи театралізації.

В мистецтві ацтеків, у пластичній формі та символах було відображено їх розуміння культурних феноменів, відтворено релігійні вірування, моральні та естетичні ідеали. Дослідники підкреслюють надзвичайно поетичний характер мистецтва ацтеків. Саме через мистецтво вони намагалися дати відповіді на фундаментальні питання свого існування. “Створений митцем світ мистецтва був піднесений до божественної висоти, надаючи тим певний сенс людському життю і смерті”.

У південно-західній частині Центральної Америки склалася одна з найдавніших на Американському континенті культура майя. Головні осередки її першопочатково знаходились біля озера Петен-Іца на південний схід від нього, а також в долині річки Усумасинти. Там були густонаселені великі міста, яких нині відомо понад 500. Найбільшими з них були Тікаль, Копан, Паленке, Пьедрас-Неграс та ін. Їх населення становило 30-40 тисяч мешканців.

До X ст. більшість цих міст були залишені мешканцями, що почали просуватися у північному напрямі. Центр майякської держави перемістився на Юкатан, де виникли нові міста держави: Чичен-Іца, Майяпан, Унсмаль. В XI ст. вони об'єдналися в союз, що підкорив собі майже увесь півострів, та згодом, в результаті тривалої боротьби переміг Майяпан й у 2-й пол. XIII ст. встановив свою гегемонію на Юкатані. Протягом двох століть тривало панування майяпанських правителів з династії Кокомів. В XV ст. проти них виступили правителі ряду невеликих областей, з'єднані сили яких зруйнували Майяпан (1441), після чого держава майя розпалася на численні ворогуючі одне з одним державні утворення.

Значного успіху досягли у майя землеробство (розведення кукурудзи, бобів, какао, бавовни, перцю, тютюну, різних фруктових дерев), бджоловодство, ремесла й торгівля.

Соціальна структура суспільства майя не була однорідною: тут були й спадкоємні правителі міст-держав – халач-вінікі, й представники знаті, воїни, чиновники, торговці, ремісники, вільні общинники, раби тощо. На рубежі нашої ери у майя з’являється культ царських предків, що пізніше став загальнодержавною релігією. Дослідники приходять до висновку про наявність у майя деспотичної форми правління на зразок Стародавнього Єгипту та міст-держав Шумеру. Знать володіла плантаціями какао, пасіками, соляними й нефритовими покладами, багатьма рабами. Частина її займалася торгівлею. Сільськогосподарські роботи виконували переважно вільні общинники. По суті, кожне селище являло собою територіальну общину з родовими пережитками. Для найважчих робіт використовувалися раби (військовополонені, злочинці, боржники, сироти). Як і у ацтеків, особливу групу населення становили жерці, серед яких панувала жорстка ієрархія. Не будучи зайнятими в сфері матеріального виробництва, і посідаючи почесне місце в суспільстві, вони займалися дослідженнями довкілля, нагромаджували й зберігали наукові знання. Були носіями інтелектуального потенціалу майякської цивілізації.

Всі сторони життя народу майя пронизували релігійні вірування. Для них було характерним багатобожжя, а пантеон богів був надзвичайно складним: тут і боги, що опікуються різними сторонами життя майя, і боги родючості і води (чаки), зірок, планет, смерті, маїсу, птахів тощо.

Головне місце в пантеоні майя займав бог Ітцамна, за походженням, можливо, племенний бог, міфічний засновник міста Ітцамаля, згодом культурний герой, який створив писемність і всі знання – бог неба. Важлива роль належала культу бога Кукулкана – покровителя Майяпана й міфічного родоначальника династії Кокомів. Кукулкан близький до образу ацтекського Кетцалькоатля, його ім’я перекладається так само: “пернатий змії” і зображувався він у вигляді напівлюдини-напівзмії. Вшановували також бога вітру Хуракана (звідси – “ураган”), якому приписували важливу роль у створенні світу.

Космогічна міфологія майя викладена в книзі “Пополь-Вух”. Тут йдеться про те, як боги-творці (Велика мати й Великий батько) послідовно створювали світ – землю, тварин, а потім людей. В іншому міфологічному творі “Чилам-Балам” міститься оповідь про світові ери, про всесвітні потопа, про прийдешню катастрофу світу. Характерною особливістю вірувань майя була наявність складної і витонченої ритуалізації, спрямованої на задобрення божеств і отримання від них різних благ. До таких ритуалів належали молитви, культові пісні і танці, пости, димлення ароматними смолами. Практикувалися й жертвоприношення, в т.ч. й людські, хоча у майя вони не відігравали тієї ролі, як в кривавих культурах ацтеків. Міста Юкатану

були релігійними центрами. Тут зводилися храми, які зазвичай, розташовувалися на верхніх майданчиках величезних ступінчастих пірамід.

Серед народних мас розповсюдженими були вірування в чаків – численних духів плодючості й дощу, що приносили врожай. Чаки були пов’язані з чотирма напрямками світу (4-священне число у індіанців). У майя існувало цікаве повір’я – “нагуаль”, за якими у кожної людини є двійник у вигляді якоїсь тварини, що живе в лісі. Якщо ця тварина гине, то гине й людина. Дослідники вважають це повір’я якимсь пережитком тотемізму, близького водночас до культу духів-покровителів.

Особливістю наукових знань майя був їх високий рівень, особливо в галузі математики, астрономії, медицини, історії, географії, геодезії, метеорології, сейсмології, мінералогії тощо. Розвиток цих знань був тісно пов’язаний з релігійним культом. Всесвіт майя складався з 13 небес і 9 підземних світів. У центрі землі, на думку майя, знаходиться світове (перше) дерево, що пронизує всі шари небес, а в чотирьох її кутках – чотири інших дерева: червоне (схід), біле (північ), чорне (захід) та жовте (південь). Світове дерево є місцем перебування бога дощу, якого зазвичай зображували з сокирою або з факелами під дощем. Дослідники вбачають в цих атрибутах зв’язок з підсічно-вогневим землеробством.

Погляди майя на історію суспільства тяжіють до її періодизації і вся історія Всесвіту поділяється на певні періоди і цикли, які послідовно змінюють один одного. Майя володіли також досконалою системою літочислення. Календарі майя були найточнішими в світі (майя вміло поєднували 2 календарі: хааб-сонячний і цолкін – релігійний). Згідно з григоріанським календарем, час обертання Землі довкола Сонця становить 365.242.500 діб. Майя цей період вираховували у 365.242.129 діб. Сучасна наука довела, що довжина року становить 365.242.198 діб. Отже розрахунки майя до останнього часу були найточнішими. Вони ж обраховували тривалість місячного місяця з точністю до чотирьох... хвилин. Майя володіли також досконалою системою літочислення.

Час майя ділили на цикли. Найбільший серед них – алаутун складав 23.040.000.000 днів (кінів-сонць), тобто 63.081.429 років, що становить більше третини галактичного року¹ Це найбільший період, який зафіксовано в системах відліку часу нашої цивілізації. Всі дати у майя мають єдину точку відліку: за нашою хронологією він припадає на 7 вересня 3113 р. до н.е. (згідно з іншою системою кореляції, на 13 жовтня 3373 р. до н.е.). Ці дати близькі до першого року єврейського календаря, який припадає на 3761 р. до н.е.

Такі точні розрахунки давали можливість здійснювати досконало розроблені майя позиційна система лічби й математичне поняття нуля, створені в останні віки до нової ери². Це дозволяло їм записувати

¹ Галактичний рік – час, за який Сонце обертається довкола центру нашої Галактики.

² Згадаймо, що в Індії вони були розроблені приблизно у VIII столітті, а до Європи дійшли лише в XV ст.

нескінченну безліч величин. Майя вираховували діаметр Землі й відстань до Місяця з погрішністю не більше одного процента.

Високого рівня досяг у майя розвиток медицини, зокрема, діагностики, практичної хірургії, фармакології. Існувала спеціалізація лікарів за видами хвороб . Майя знали також прийоми анестезії. Ряд ліків, вперше засвоєних майя, пізніше увійшли й до європейської медицини, яка користується ними й донині: хіна, кокаїн, сік папайї та ін.

Майя були добре обізнані з мінералогією. Камінь різних пород широко використовувався у монументальній архітектурі, скульптурі, прикладному мистецтві, при будівництві доріг, з ритуальною метою, для виготовлення зброї і знарядь праці.

У імперії майя існувала досить розвинена правова система. Як і у ацтеків , філософські уявлення про світ і місце людини в цьому виступали складовою частиною духовної культури майя.

Найдовершенішою з відомих, як вважають, систем писемності в давній Америці було ієрогліфічне письмо майя. У ньому вживалися фонетичні знаки (алфавітні і складові), ідеографічні (цілі слова) і ключові. Всього виявлено близько 300 знаків. Ієрогліфічні тексти й записи майя в більшості своїй ще не розшифровані, проте встановлено, що ієрогліфічна мова текстів значно відрізняється від розмовної. До наших днів дійшли 4 рукописи майя й велика кількість написів на каменях - стінах, стелах, алтарях, сходинах тощо.

Літературна творчість майя в художній формі відображала найважливіші риси життя індіанських племен. Найдавнішим жанром літератури були пісні – трудові, обрядові, військові; популярними були казки – чарівні, побутові, про тварин. До літературних пам’яток майя належать пророка книга “Чілам-Балам”, сакральний епос “Пополь-Вух” (“Книга Порад”), драма “Равіналь-ачі”, близька за своєю формою до давньогрецької трагедії тощо. Більшість драматичних творів були тісно пов’язані з танком й являли собою своєрідні балети з обширним текстом.

Танець у майя був нерозривно пов’язаний з музикою. За палку прихильність до театрального мистецтва майя називають “греками Нового Світу”.

Найрозвинутішими галузями культури майя були архітектура та образотворче мистецтво. Споруди будували через певні проміжки часу й кожна з них набувала не лише функції житла чи храму, але й календаря. Палаці і храми були представлені переважно двома типами. Для першого характерною є форма чотирьохсторонньої ступінчастої піраміди з великою кількістю уступів. Будівля завершувалася двох- або трьохкімнатним храмом. Від підняжжя піраміди до входу в святилище вели довгі широкі і дуже круті сходи. Вузькі витягнуті споруди, що склалися з кількох приміщень, властиві іншому типові будівель. У більшості випадків вони оточували двір, або палац. Були в містах майя й стадіони для культових ігор у м’яч, театри

тощо. Стіни храмів декорувалися барельєфами. В головному храмі в Копані, у храмах на півострові Юкатан, вхід у святилище був оформлений у вигляді зміїної пащі. У Кабасі – другому за значенням місті майякської імперії Шив і нині можна бачити Палац тисячі масок – Коц Пооп. Він прикрашений орнаментом із сотен різного роду масок бога Чака. За легендою, ці маски є живими. Вони здатні, нібито, картати святотатців, що чинять замах на скарби майя.

В VIII-IX ст. розповсюджується дещо інакший архітектурний стиль. Для нього є типовим вільне розташування будівель, широке використання обтесаного каменю в їх облицюванні. З багатьох тисяч кам'яних пластин, щільно припасованих одна до одної, викладалися зображення змії, ягуарів, різних чудовиськ, фантастичних масок.

Розповсюдженими були геометричні орнаменти, що прикрашали майже всі будівлі, оригінальні кам'яні колони з стовбурами, що звужувалися посередині і квадратними капітелями. Площі палаців і храмів прикрашали стели і вівтарі. Стели майя характеризуються одно- двох- або трьохфігурним зображенням на передній стороні та ієрогліфічними написами на задній і боковій поверхнях. Така, наприклад, базальтова стела в Кирігуа, що піднімається майже на 11 м і важить біля 65 т. Вівтар майя напрочуд простий – кругла кам'яна плита діаметром до 3 м лежить на трьох кам'яних підставках. Верхні й бокові поверхні плити й підставок вкриті зображеннями й написами. Дослідники вважають, що стели й вівтарі споруджували на честь знаменних подій (зшестя правителя на престол, перемоги над ворогом, вступ у шлюб тощо).

Міста майя з'єднували дорогами: їх основою слугували насипи з щебеню та гальки, облицьовані плитами вапняка. Покриття складалося з товстого шару штука, щільно утрамбованого кам'яними катками. Зводилися також кам'яні мости, деякі з них збереглися в Паленке, Пусильхе, Ель-Баулі і Агуатеке.

Скульптура майя також відрізняється багатоманітністю. Слід згадати кам'яні зооморфи в Кирігуа і Копані. Це – величезні валуни, яким надано форми міфологічних істот. Для дрібних скульптурних виробів використовували нефрит, жадеїт, онікс, кремній, глину. Найбільш досконалі вироби з улюблених майя нефриту, жадеїту та хлоромеланіту, виготовлювали в містах Тоніна і Небах: статуєтки людей і тварин, посмертні мозаїчні маски, намисто, вставки для губ і вухів, складні кульчики, сокири-кельти, мініатюрні голови богів і людей, шматочки каменю у вигляді людського обличчя, плескаті таблички й дощечки з зображеннями богів, героїв, правителів. Маленькими шматочками нефриту інкрустували зуби. Зразком скульптурного твору класичного періоду (II-IX ст.) служить голова молодого воїна в шоломі з світло-зеленого нефриту (Тікаль). З великою майстерністю майя обробляли кварц, гірський криштал, сланець, алебастр, слюду, залізний колчедан тощо. На піщанику викладали пластинки колчедану з

дзеркальною поверхнею. В Лавадеросі було знайдене дзеркало з цілого шматку полірованого колчедану. З кристалів топазу робили палички, що втикалися у носовий хрящ. З бірюзи виготовляли намисто, мозаїку; рідка ртуть, кіновар, графіт використовувалися в ритуальних цілях. В Лубаантуані, стародавній фортеці майя, у 1927 р. знайшли жіночий череп з полірованого кварцю масою 5 кг. Найдрібніші деталі виконані з прискіпливою точністю. Нижня щелепа рухлива. Якщо череп підвішати в повітрі, то достатньо найменшого зусилля, щоб щелепа почала рухатись. Створювалося враження, що череп заговорив. В середині черепа знаходиться складна система призм, лінз і каналів, що дозволяє створювати вражаючі світлові ефекти. Археологи вважають, що череп відіграв важливу роль в релігійних обрядах майя.

Стародавні майя любили різні глиняні вироби і вмiли їх майстерно виготовляти. Глина широко використовувалася в культовій і побутовій кераміці, для виготовлення музичних інструментів (флейт, барабанів), знарядь праці, статуеток, фігурних посудів і свистульок у вигляді тварини чи людини. Слід зауважити, що стародавні майя не знали гончарного кола.

Достатньо розповсюдженим був у майя й фресковий живопис, в якому зображенням надавалась яскрава життєва виразність. Традиції цього живопису живуть й у творчості сучасних мексиканських художників, достатньо згадати лише монументальну творчість великого Давида Сікейроса.

Давня культура майя не зникла безслідно після завоювання цих земель іспанцями, а продовжувала й нині продовжує додавати до скарбниці світової культури свій вагомий внесок.

3. Основні досягнення культури давніх народів Довколокарибської зони і Андської області.

Поруч з Мезоамерикою і Андською областю великим осередком індіанських цивілізацій була “проміжна” між ними Довколокарибська зона. Початок землеробства й обробки металу в цьому регіоні відноситься до 1 тисячоліття до н.е., коли виникли культури *тумако*, знаменита своєю керамікою, і *сан-агустин*, що прославилася кам’яною монументальною скульптурою. У 1 тисячолітті до н.е. отримала розвиток цивілізація *каліма*, що залишила по собі високохудожні твори золоті пластики. Остання ґрунтувалася на широкому застосуванні *тумбаги* – сплаву золота з міддю¹ Досягнення культури *каліма* сприйняли й удосконалили племена, що належали до мовної сім’ї *чибча*, передусім *кимбайя*, що оселилися до середини II тисячоліття н.е. в середній течії річки Кауки. Дослідники

¹ Цим сплавом широко користувалися інки, використовуючи його для облямування стін будинків, виробляючи з нього статуї, ювелірні вироби тощо. Саме цей сплав увів в оману іспанських конкістадорів щодо незліченних запасів золота у інків.

відзначають, що приблизно в той же час на схилах Сьєрри-Невади, в околицях Санта-Марти склалася високоорганізована культура *тайрона*, носії якої зводили свої будівлі переважно з каменю.

Осідлі землеробські племена *муісків* (що означає “люди”), які розмовляли на мові чибча й жили у північно-західній частині південноамериканського материка на високогірському плато, створили найбільш значний у Довколокарибській зоні центр давньої цивілізації. Муіски вирощували понад 10 сортів кукурудзи, картоплі, кіноа, томати, квасолю, фрукти, бавовну. Основу їхнього господарства складало інтенсивне поливне терасне землеробство із застосуванням мінеральних добрив і різноманітних агротехнічних засобів. Вони розробляли поклади солі, кам’яного вугілля, смарагдів, виготовляли бавовняні тканини, кераміку, ювелірні вироби, будували дороги, вели жваву торгівлю. Щоправда їх будівельна техніка відставала за своїм рівнем від інших доколумбових цивілізацій: всі свої будівлі, навіть храми і палаци вони будували з дерева чи тростини.

Основною адміністративною й господарською одиницею муісків була територіальна община з колективною власністю на землю. Голова її обирався. Кілька общин об’єднувалися під владою вождя. При збереженні пережитків родового ладу у чибча-муісків вже почалося соціальне розшарування. Общинники зобов’язані були працювати на полях знаті і храмів, будівництві палаців і доріг, виконувати інші повинності. До другої половини ХУ ст. у них виникають досить стабільні політичні утворення, що являли собою ранні форми державності. З цих держав найбільше значення мали Богота і Тунха.

У чибча-муісків існували центри релігійного культу, храми, а при них – спадкове жрецтво. В релігії видне місце займали богиня землі і плодючості. Бачуе, творець Всесвіту бог Чиминіагуа, покровитель Боготи Чибча-чум, культ культурного героя Бочика, бога сонця, якого уявляли, як і Кетцалькоатля, білим старим з бородою. Вшановували також місяць, воду, бога війни та інших. Велике значення мав культ предків. Одним із культових центрів було священне озеро Гуатабіта, яке вважалося втіленням божества і вшановувалось. Йому приносилися жертви – золото, смарагди, а іноді й людські жертви.

Та найбільш могутні й загадкові давні цивілізації існували в Андській області.

В кінці II тисячоліття до н.е. в горах північно-східних областей Південної Америки несподівано з’явилася й невдовзі безслідно зникла загадкова культура Чавін-де-Уантар. В 500-200 р. до н.е. Чавін перетворився в одне з найсвятіших місць Південної Америки і здійснював великий вплив на далекі прибережні райони Перу. Чавін займав територію у 40 гектарів, а населення нараховувало приблизно 3000 чоловік. Це був центр надзвичайно витонченого керамічного ремесла, риси якого розповсюдилися по всьому

давньому Перу. Археологи відкрили досконалу гідротехнічну споруду і водогін, які, можливо, були частиною єдиного гідротехнічного комплексу з пізнішими Акопаною і Тіауанако. Вчені висловлюють здогадку, що ця споруда могла використовуватись для врегулювання води в ріках, зокрема, з промисловою метою, наприклад, для промивки золота. Вважається, що Чавін був потужним релігійним центром, а його народ сповідував культ ягуара. На місці цього релігійного центру археологи відкрили ще більш ранні поселення, що відносилися до 1400 р. до н.е. Знайдено тут було також культові скульптурні зображення.

Через декілька віків посеред високогірного плато, де колись знаходилась цивілізація Чавін, виникла нова цивілізація Тіауанако, названа так за ім'ям свого священного центра. Характерною особливістю міст даної цивілізації є те, що в них простежуються два культурних рівні: доісторична культура з передовою технікою і більш пізня, менш розвинена культура. За багатьма ознаками Тіауанако був великим морським портом. Будинки цього міста складені з масивних кам'яних плит, деякі з них – вагою 150-200 т. Інки, які прийшли в це місто, коли тут вже ніхто не жив, вважали, що збудувати це величезне кам'яне місто на висоті біля 4 км могло лише їхнє божество Віракоче.

Однією з найголовніших будівель Тіауанако був храм Сонця-Каласасайя. Він зведений точно на $4,5^\circ$ східніше за вісь схід-захід, і займав площу 17 500 м². За стародавніми хроніками, головним, що привертало тут увагу, був великий зал з порталами і широкими вікнами, на його стінках золотими цвяхами кріпилися мідні й бронзові пластини, що вкривали кам'яний остов будинку. До нашого часу збереглися лише великі колони, за якими можна виявити обриси цієї загадкової споруди. а також широкі кам'яні сходи, що ведуть у головний вхід храму. Вчені довели, що храм являв собою хитромудро спроектовану обсерваторію для спостереження за небесними тілами і календарною лабораторією, зведення якої датується між 10 050 і 4 050 рр. тому.

В північно-західній частині міста знаходяться знамениті Ворота Сонця. Верхня частина споруди прикрашена рельєфом, що зображує сонячне божество, ягуарів, риб і кондорів. На думку дослідників, на рельєфі зображено прадавній сонячний і місячний календар.

Іншою яскравою пам'яткою культури Тіауанако є так званий Палац Саркофагів.

Палац був споруджений з каменю у формі квадрату. В його фундаменті було знайдено “могили”, прикриті плитами з кольорового каменю.

Найбільшою спорудою Тіауанако є ступінчаста піраміда Акопана з основою 210 на 210 м. Вважається, що колись на її вершині стояв індіанський храм, в якому приносилися людські жертви.

Збереглися також кам'яні статуї, що переважають за розміром навіть велетенські кам'яні голови ольмеків. Одна із статуй має висоту понад 7 м.

неподалік від неї археологи знайшли статую, значно меншу за розміром, що зображує бородатого чоловіка. Нагадаємо, що борода не є типовою для індіанців). Бородою у них був наділений лише білий бог Віракоче, що спустився із хмар, або прийшов з-за моря. На думку деяких істориків, будівниками Тіауанако були білошкірі прибульці, можливо, вікінги.

Священне місто Тіауанако лежить неподалік від південного берега унікального високогірного озера Тітікака, що витягнулося в довжину на 160 км, а в ширину має 60 км. Вода в цьому озері солена, в ньому водяться океанські риби і морські тварини. Знаменитий океанограф Жак-Ів Кусто обстежив дно озера і знайшов рештки кам'яних будівель. Можливо, це частина священного міста, що опинилася під водою внаслідок природних катаклізмів. Цивілізація Тіауанако, як вважаються вчені, проіснувала з III ст. до н.е. до XI ст. н.е. (всього 1300 років), а далі через незрозумілі причини її міста були залишені.

На південний схід від столиці Перу Ліми 1100-1700 р. існувало цивілізація Наска, найбільш відома своїми загадковими малюнками, що вкривають майже 70 квадратних кілометрів перуанських пустель. Виконані вони шляхом відгортання в бік вулканічної гальки, в результаті чого відкривалася світла основа пустелі – жовтоватий пісок і глина. Всього малюнків 13 тисяч і вражають вони своїми величезними розмірами. Їх можна побачити лише з висоти пташиного польоту. Дослідники ділять їх на два види: біоморфи (серед них – зображення велетенського 300-метрового пелікана, 108-метрова мавпа з дивовижним спіралевидним хвостом, 45-метровий павук – всього 70 зображень тварин і рослин) та геогліфи (трикутники, трапеції, спіралі, кола та інші лінії, довжина яких сягає часом до 20 км).

Вчені всього світу намагаються з'ясувати зміст зображень в пустелі Наска. За однією з версій – малюнки і лінії Наска – найбільший астрономічний атлас в світі (комп'ютерний аналіз, разом з тим, вказує на те, що 80 процентів геометричних фігур на плато не мають ніякого зв'язку з пересуванням небесних тіл). Інша версія надає малюнкам Наска сакрального значення. Лінії, мовляв, слугували для позначення доріг, по яких люди приходили до релігійних центрів для відправи священних ритуалів, пов'язаних з водою. Дехто вважає, що загадкові лінії й малюнки утворюють карту підземних джерел. Частина дослідників вважає, що малюнки наносилися зверху підземних поховань. Вибір малюнка відповідав прозвиську вождів, чим більш важливою була особа, тим більша довжина ліній малюнка. Висловлюється також думка, що загадкові малюнки не є витвором власне народу Наска (останній не мав навіть своєї писемності), а його високорозвинутих попередників. Самі ж індіанці Наска не розуміли змісту малюнків, вони обожнювали їх, а в кінці ліній будували храми.

Стародавні мешканці пустелі по її краях побудували акведуки – обширну систему каналів глибиною до 9 м і ретельно облямованих каменем.

Вік, їх спорудження – переважно 6 ст. н.е. Вчені вважають, що сама цивілізація Наска загинула через природні катаклізми (землетруси, зсуви, проливні дощі, які мали місце в IV ст. до н.е.).

Надзвичайного розвитку досягла й цивілізація таємничого народу еймарасів, який займав всю майбутню територію імперії інків. Як і перші інки, вони були не індіанцями, а людьми білої раси. Володіючи якоюсь невідомою нам технікою, еймараси вкрили західну частину Південної Америки колосальною сіткою доріг, величними містами і могутніми фортецями. Еймараси лишили по собі твори мистецтва: предмети з дорогоцінних металів, гемми, речі з гірського кришталю. Фактура цих виробів різко відрізнялась від творінь власне інків. Найчастіше зустрічаються тонко й майстерно виконані зображення птахів. Дослідники відмічають, що кристалеві крила деяких з них подібні до таких же ж самих у птахів, знайдених в Зімбабве, а деякі золоті з дорогоцінним каменем півні нагадують птаха, знайденого в Царській Кімнаті Великої Піраміди в Єгипті.

Високорозвинена цивілізація інків, історія якої починається на зламі X-XI століть, увібрала в себе чимало від культури її могутніх попередників. Деякі досягнення прадавніх народів, зокрема в галузі будівництва, іноді помилково приписуються інкам. Однак, й самі інки сягнули значних творчих звитяг у багатьох галузях суспільного життя, науки, художньої творчості. Отже, між X і XI століттями інки об'єдналися у невеликий союз племен, який невдовзі підкорив собі величезну територію. Один з інків – Тупак Юпанки провів ряд грандіозних завойовницьких походів, завдяки яким влада інків запанувала в усій Південній Америці. Під час розквіту імперії, яку самі інки називали Тауантинсуйю (столиця – м.Куско), її територія сягала 1 млн. км², простір з півночі на південь становив 5 тисяч км, а кількість населення – від 8 до 16 млн.чоловік.

Успіху у військових походів сприяло не лише застосування інками бронзової зброї, що було новинкою у ті часи, а, вірогідно, значно більшою мірою, централізована система держави. Колосальна територія, розмах будівництва по всій країні, високі досягнення в різних галузях діяльності потребували досконалої організації життя і праці, і відповідного контролю з боку влади. В цьому інки не мали собі рівних. У них був численний розгалужений чиновницький апарат, що контролював всі сфери життя й діяльності імперії.

Чиновники (вищі), воєначальники, намісники провінцій, жерці, вчені-мудреці (амаути), місцеві вожді (кураки), що перейшли на сторону завойовників становили привілейовану частину населення, саме їх поступово стали позначати племінною назвою – інки. На вершині суспільної піраміди знаходився спадкоємний Сапа-Інка (Єдиний Інка), що мав необмежену владу в усіх сферах господарського й політичного життя, володів всією землею й

повністю розпоряджався долею й майном своїх підданих. Він вважався земним втіленням і сином бога Сонця (Інті)¹

Основною ланкою інкського суспільства була община (айлью), члени якої сумісно обробляли землю, отриману окремими сім'ями. Дві третини зібраного врожаю та іншої сільськогосподарської продукції віддавалося на державні й релігійні потреби. Кожна община мусила виділити певну кількість воїнів й забезпечити виконання численних трудових повинностей. Не будучи рабами в юридичному розумінні, общинники жорстоко експлуатувалися й були в повній залежності від держави. Кожний громадянин імперії був врахований державою і взятий нею під контроль. Щоб попередити можливі невдоволення імперія використовувала різноманітні засоби. Кожна людина отримувала необхідний їй прожитковий мінімум. У мирний час кожна здорова людина сама дбала про задоволення своїх потреб. Турботу ж про старих і хворих, вдів і сиріт, калік, особливо, ветеранів війни, брала на себе держава. Кожному був гарантований соціальний захист з боку держави. Рівень життя всього населення (крім вищої знаті) був приблизно однаковий. Все це, практично, виключало можливість соціальних заворушень або повстань. В той же час існувала досить невелика група янакона – обернених у рабство мешканців тих місць, де інки зустріли сильний опір. Особливу категорію становили жінки-рабині, деякі з них були знатного роду й ставали жрицями Сонця або наложницями Сапа Інкі та його вельмож.

Таким чином за своєю соціально-політичною структурою Тауантінсуйю являв собою теократичну деспотію, що знаходилася на стадії переходу від первісно-общинного до рабовласницького ладу.

Економіка інкської імперії тривалий час лишалася стабільною, не знала особливих криз і потрясінь. Вся імперія була єдиним натуральним господарством. Землеробство, що складало провідну частину економіки, було досить розвинутим; в ньому застосовувалися складні ірігаційні споруди і добрива. Вирощувалися курудза й картопля, боби, гарбуз, кіноа (перуанське просо), бавовна, ананаси, банани. Важливою галуззю господарства було скотарство – розводили лам і альпака. Високого рівня досягло ремесло – обробка металів, гончарство, ткацтво, ювелірна справа, будівництво тощо. Інкська економіка не знала грошей. Золото, що було надзвичайно популярним в цій країні, не було засобом оплати. Разом з тим існувала й зовнішня торгівля.

¹ Самі інки називали себе «дітьми Сонця», а аристократія й жерці на пряму вели свій рід від богів. За легендою перший інка Манко Капак був білою людиною. Він народився в священній печері і став засновником династії царів, що стала правити в Куско у 1100 р. За іншими даними, цей Манко Капак отримав своє ім'я від Манко Капака, що жив набагато раніше, і заклав основи цивілізації в Куско ще у 2400 р. до н.е. Він прийшов сюди з священного озера Тітікака на вимогу бога Верикоча (білого бородатого бога).

Суспільний устрій в імперії інків захищався не лише армією, але й законами. Останні не фіксувалися письмово, але в основу правового життя інкського суспільства було покладено чітко визначені принципи.

Імперія інків в етнічному плані відрізнялася великою строкатістю. По відношенню до інших народів інки застосовували політику асиміляції: примусово насаджувалася мова кечуа, вводився релігійний культ, прийнятий в Куско, нав'язувались інкська система норм поведінки, уніфікація архітектурного стилю тощо. Разом з тим, підкореним народам дозволялося вклонятись місцевим божествам, зберігати свої звичаї й вірування, господарський уклад і одяг тощо. Інки, своєю чергою, запозичили в них деякі елементи культури, терміни, господарські навички, включали в свій пантеон деяких їх богів.

Релігія інків була геліоцентричною. Центральне місце в державному культі інків належало богові Сонця – Інті – покровителю інків. Інті був головним серед інших богів та керував усім наземним світом. Відтак, й “сини Сонця” – правителі Куско, були покликані керувати ходом життя на землі. Виходило, що порядок, встановлений ними, був священним, оскільки освячувався божественним походженням правителів країни. Вшанування Інті було офіційною ідеологією і релігією імперії. Ця релігія насаджувалась інками серед підкорених ними “варварських” народів Південної Америки. По всій території інкської імперії зводилися храми й алтарі богу Сонця. Одним з найбільших храмів Інті був той, що знаходився в центрі столиці інкської імперії м.Куско. Зведений на вимощеній порфіром платформі, храм складався з п'яти каплиць, кожна з яких була прикрашена по особливому. При цьому широко використовувалося кольорове й дорогоцінне каміння. Наприклад, у “каплиці” Зірок стеля й стіни були суцільно обсипані аметистами, топазами та напівдорогоцінним камінням. Сам Інті був представлений у вигляді величезного золотого диску, спрямованого на схід таким чином, щоб його торкалися перші промені сонця, що сходило.

У святилищі Кориканча поблизу від образу бога Сонця, а також округлих зображень інших богів на тронах, виготовлених з чистого золота, сиділи мумії померлих інкських царів. Тут же перебував і трон правлячого Інки, на якому він сидів під час релігійних свят.

Інки намагалися пов'язати культ свого сонячного бога з місцевим, ще більш давнім божеством – Віракочею. Зображувався він білою людиною з бородою, й був, очевидно, культурним героєм. В міфах й легендах його змальовували як давнього вождя, що в кінці своєї діяльності відбув кудись на захід, за море. Головний центр його культу знаходився в Тіауанако (див.вище) поблизу озера Тітікака.

Розповсюдженим був також культ подружньої пари Пачакамак й Пачамама (води й землі) тощо.

Культ богів в Туантінсуйю передбачав й людські жертвоприношення, хоч й не такі численні, як у ацтеків.

Інки чимало досягли у розвитку наукових знань, зокрема в математиці, астрономії, географії, медицині, ботаніки та ін. наук. Можливо, від своїх попередників, інки дістали й свої унікальні уявлення про те, що на далеких зірках живуть розумні істоти, подібні до людей. Інки склали точний календар, згідно з яким рік поділявся на чотири сезони й 12 місячних місяців; вміли робити складні хірургічні операції, в тому числі й трепанацію черепа.

Інки користувались ієрогліфічним письмом та системою лічби – кіпу (т.зв. вузликове письмо); винайшли своєрідну пошту – передачу інформації на великі відстані за допомогою гінців. У інків була досить розвинена література, представлена різноманітними жанрами. Та найбільш знаменитою є драма на мові кечуа “Апу-Ольянтай”, яка вважається великим внеском в скарбницю світової культури.

Інки були витонченими ювелірами і скульпторами. Вище вже згадувалося про їх особливу любов до золота, яке вважалося священним сонцесейним металом. З нього робилися високохудожні статуї богів, різноманітні предмети культу, інтер’єру, ювелірні вироби тощо. Одним із чудес світу можна вважати золотий сад, який прилягав до святилища Кориканча. Все, що мешканці імперії спостерігали довкола себе, було відтворено із чистого золота з дивовижною майстерністю: рослини, тварини, комахи, люди... Інки навчилися так майстерно обробляти золото, що метелики, крила яких було зроблено з найтонкішої золотої фольги, могли на тривалий час зависати у повітрі. Золоте багатство Куско досягає свого апогею в час правління Уайна Капака (початок XVI ст.). Цей Інка облицьовує золотом не лише стіни своїх власних палаців та стіни храмів бога Сонця – позолотою вкривається все місто. Двері споруд обрамляються золотими рамами, куди вставляються кольоровий мармур або яшма. Столичний палац Великого Інки наповнюють зроблені з золота змії, черепахи та ящерики, на стіни палацу злітають золоті метелики. Під час урочистих церемоній 50 тис. воїнів Уайна Капака озброюються зброєю з чистого золота. Для себе, а також для бога Сонця цей Інка розпорядився поставити на центральній площі Куско золоту подобу небесного трону, вкритого накидками з пір’я папуги, на якому сиділо золоте зображення Сонця.

Інки були дивовижними будівничими. Вони зводили храми, палаци, мости, фортеці, дамби, водоймища, канали, гавані, акведуки тощо. Кам’яна кладка робилася насухо, без жодного будівельного розчину. Велетенські кам’яні брили надзвичайно точно припасовували одну до одної – між ними не проходить навіть лезо бритви. У будівництві використовували й особливе каміння, щро відіграло роль скоб і цв’яхів, а подекуди й бронзові скріплюючі елементи. Частину блоків через велику кількість поверхней можна назвати багатогранниками (в кладці однієї з стародавніх будівель було знайдено камінь, що мав 12 граней). Широко застосовувалася сирцева цегла. покрівлю робили з соломи і очерету. Рельєфи і розписи в оздобленні будівель застосовувалися менше, ніж в Мезоамериці. Натомість, стіни

будівель (не лише найголовніших, а подекуди, й будинків знаті) вкривали золотими й мідними пластинами, а всередині прикрашали дорогоцінним й навпівдорогоцінним камінням – бірюзою, яшмою, нефритом, топазами тощо.

Місцями найбільшого зосередження давніх архітектурних пам'яток були Чан-Чан, Пачакамак, Тіауанако, Куско, міста-фортеці Парамонга, Мачу-Пікчу, Саксауаман та ін. Справжнім шедевром будівельного мистецтва інків є високогірна фортеця Мачу-Пікчу. Після завоювання іспанцями Куско у 1534 р. інки, що вцілилися, втекли у найбільш важкодоступні частини Анд у старовинну фортецю Мачу-Пікчу, що знаходилася на висоті 2520 м над рівнем моря. Ця фортеця, побудована з білого граніту, була зведена ще еймарасами. З часом її будівлі були перебудовані інками, а на схилах, вкритих терасами, інки розвели городи. Окрім культових, громадських споруд, житлових будинків, інтерес викликають басейни для збереження води, видовбані прямо в скелях. Вулички з'єднувалися сходами, так само прорубаними в скелях, висячими помостами. Вважалося, що в Мачу-Пікчу жило понад 8 тисяч чоловік. Однією з найцікавіших знахідок археологів у цій фортеці вважається храм Сонця. Перші промені сонця, проникаючи через вікна, відбивалися від відшліфованих плит підлоги й йшли далеко вглиб храму, освітлюючи мумії інків.

Найвищу точку цього міста займала культова споруда-Інтіуатан (“Конов’язь Сонця”) – висічений в граніті присадкуватий обеліск і платформа для спостереження за Сонцем. Магічні обряди біля обеліску мали запобігати зникненню світила під час тривалої зими. Вчені встановили, що цей комплекс був споруджений ще до інків. біля 2300-2100 рр. до н.е. й використовувався для високоточних астрономічних обрахунків.

Та найбільшим чудом будівельного мистецтва інків вважають їх унікальні дороги, які перетинали величезні простори, простягнувшись на 20 тис. км по території сучасних Перу, Колумбії, Еквадору, деяких районів Болівії, Чілі, півночі Аргентини. Основною була Велика царська дорога шириною 8 м, що перетинала країну інків з півночі на південь без усяких поворотів і звилин на протязі 5000 км. Дороги були вимощені кам’яними плитами, місця з’єднань між якими майже непомітні. Навіть нині, на тих ділянках дороги, що ще збереглися, води дощових потоків не проходять через стики плит. Вздовж дороги споруджувались глинобитні і кам’яні стіни. на яких росли кактуси, а на узбіччі висаджували дерева, що захищали подорожуючих від сонця. Вздовж Великої дороги в каналах знаходилась чиста вода для мандрівників і в’ючних тварин, були збудовані поштові станції, склади й придорожні готелі. Відомий німецький природознавець Олександр Гумбольдт називав дороги інків найдивовижнішим і найкориснішим з усього, що було колись збудоване руками людини. В багатьох відносинах вони були кращими за знамениті давньоримські дороги в Італії, Франції та Іспанії.

Деякі вчені вважають, що ці дороги були побудовані еймарасами – населенням, що було історичним попередником інків. Таке твердження є цілком імовірним, оскільки побудувати такі дороги, не маючи у своєму розпорядженні ні спеціальних машин, ні засобів для пересування, не значуючи залізних й сталевих знарядь праці, досить проблематично. Однак, вважали ж до недавнього часу, що інки не знали колеса. Нині відомо, що знали; про це свідчать деякі зображення на камені та іграшки у вигляді візка на колесах, знайдені археологами в інкських поселеннях. Мимоволі напрошуються два висновки: або дороги будували далекі попередники інків, які їх інтенсивно використовували, можливо, й для колісного транспорту, чи якогось принципово іншого транспорту, або їх будували також і інки, і теж для колісних засобів пересування. Інакше наявність цих древніх доріг втрачає сенс.

Монументальні споруди інків, а ще більшою мірою народів, що жили до них, змушують пригадати піраміди Єгипту, храми Баальбека, кам'яних ідолів острова Пасхи, легенди про творіння циклопів.

У 20-х роках XVI ст. становище в Тауантинсуйю ускладнилося внаслідок заворушень й повстань північних племен, спалаху епідемій. Після смерті Великого Інкі – Уайна Капака (1525-1532) почалася жорстока боротьба за цей титул між його дітьми. Вона закінчилася перемогою Атауальпи, якому судилося бути Великим Інкою всього рік. Инкська цивілізація, як і інші індіанська цивілізації, загинула в полум'ї іспанської конкісти. Проте елементи стародавньої культури інків органічно впилися в мистецтво країн Латинської Америки.

Внесок у світову культуру народів доколумбової Америки є неоціненим. Вони досягли високого рівня наукових знань, створили багатоманітну за жанрами літературу, унікальні архітектурні споруди, шедеври скульптури, настінного живопису, кераміки, ювелірного мистецтва. Латиноамериканська землеробська культура дала світові такі високопродуктивні рослини, як картопля, кукурудза, томати, соняшник, какао, квасоля, гарбуз, ананас, арахіс, ваніль, батат, табак; лікарські засоби (хінін, бальзам); відкрили каучук. Вивчення культури цих народів дозволяє краще і глибше зрозуміти закономірності розвитку світової “цивілізації”.

Література

- Альперович М.С., Слезкин Л.Ю. История Латинской Америки (с древнейших времен до начала XX века). М., 1991.
 Кертман Л.Е. История культуры Европы и Америки. М., 1987.
 Конрад Н.И. Латинская Америка: традиции и современность. М., 1987.

- Кинжалов Г.В., Орел, кецаль и крест: очерки по истории культуры Мезоамерики. Санкт-Петербург, 1991.
- Томас А.Б. История Латинской Америки. М., 1960.
- Гуляев В.И. Города – государства майя. М., 1972.
- Кинжалов Р.В. Культура древних майя. Л., 1976.
- Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури. Харків, 2000.
- Рус А. Народ майя. М., 1986.
- Соди Д. Великие культуры Мезоамерики. М., 1985.
- Стингл М. Государство инков. М., 1986.
- Токарев С.А. Религии в истории народов мира. М., 1986.

Навчальне видання

Валерій Іванович Стеценко
Людмила Мар'янівна Пітусь

Культура давніх цивілізацій доколумбової Америки

Текст лекції

Підписано до друку	Формат 60x84/16.	Папір друк.
Друк.офсет.	Умовн.друк.арк. 1,5.	Умовн.фарб.відб. 1,5
Обл.вид.арк.1,6	Тираж 100.	Зам.

Машинно-офсетна лабораторія Львівського національного університету імені Івана Франка, 79000, Львів, вул.Університетська, 1.

РЕЦЕНЗІЯ

на текст лекції з нормативного курсу “Історія української та зарубіжної культури” “Культура давніх цивілізацій доколумбової Америки” доцентів кафедри теорії та історії культури філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Стеценка В.І. і Пітусь Л.М.

Культура давніх цивілізацій доколумбової Америки є яскравою смторінкою в історії світової культури. Про неї відомо чимало, щоб вважати її високорозвиненою. Важко недооцінити той вагомий внесок, який вона зробила у розвиток світової цивілізації. Поруч з тим, на сторінках учбової літератури (підручники, посібники) дана тема висвітлюється досить рідко і вкрай недостатньо. Тому появу тексту лекції, підготовленого на допомогу студентам при вивченні історії культури давніх цивілізацій доколумбової Америки, слід лише вітати.

Автори, використовуючи дані найновіших наукових досліджень, розкривають особливості розвитку давніх народів Центральної Мексики, Довколокарибської зони і Андської області в різних галузях суспільно-культурного життя. Особлива увага акцентується на досягненнях індіанських культур ацтеків, майя та інків, як спадкоємців більш давніх цивілізацій регіону. Достатньо повно показано значення культури народів доколумбової Америки для формування самобутньої культури прийдешніх місцевих культур, світової культури, в цілому. Рецензований текст містить цікавий інформативний матеріал, що надає йому пізнавального значення; відповідає належним вимогам, і, на нашу думку, заслуговує рекомендації до друку.

Рецензент -

канд. філос.наук, доцент кафедри
теорії та історії культури філософського
факультету Львівського національного
університету імені Івана Франка

О.Сінькевич